

fíemi, plánky a mapkami; nápisy objevené ve zkoumaných lokalitách byly opatřeny přepisy a italským překladem.

Archeologové z Molise spolu s badateli z Neapole, Říma a Caserty vydali při této příležitosti publikaci Sannio—Pentri e Frentani dal VI al I secolo a. C., jež ve své první části seznamuje odbornou veřejnost s problematikou zmíněné oblasti v období od 6. stol. do 1. stol. př. n. l. a v části druhé pak fundovaně celou výstavu komentuje.

Na str. 11—18 pojednává B. d'Agostino o Samniu archaického období, a hovoří o nejfrekventovanějších lokalitách v této oblasti, upozorňuje na to, že o významu a vyspělosti území svědčí zejména antické písemné zprávy o častých výpravách pirátů do těchto končin (např. Strabo V 4,2, Diodoros XVI 5,3 aj.). A. La Regina ve stati Od válek samnitských po romanizaci (str. 19—38) zdůrazňuje, že na začátku samnitských válek byla oblast označovaná nyní Molise osídlena populací sice homogenní co do kulturního a lingvistického charakteru, avšak organizovanou ve dvou politických útvarech — ve státě Samnitů-Pentru a státě Samnitů-Frentanů. Hlavním písemným pramenem pro uvedenou oblast je Naturalis Historia Plinia Staršího; badatelům však činí potíže identifikace jeho místních názvů „Colonia Bovianum Vetus et alterum cognomine Undecumanorum“ (III 63). A. La Regina vyvrací v této souvislosti Mommsenovu teorii, podle níž je třeba identifikovat lokalitu označovanou jako colonia Bovianum Vetus s lokalitou Pietrabbondante a lokalitu Bovianum Undecumanorum s místem zvaným Boiano; rozhodně popírá existenci státu kmene „Caracenů“ s hlavním městem Pietrabbondante a státu Pentru s hlavním městem Boiano. Pokud jde o Mommsenovu argumentaci, opírající se o oskický nápis z Pietrabbondante (inv. vesulliaís tr. m. t. ekík sakaraklúm búvaianúd aikdafed), dává autor přednost Pisaniho interpretaci slova aikdafed jako decrevit před Mommsenovým aedificant a navíc připomíná, že svatyně takového významu, jako byly v Pietrabbondante, mohly být samozřejmě obdarovávány i ze vzdálenějších osad. S Mommsenem konečně A. La Regina polemizuje, i pokud jde o jeho tvrzení, že Pietrabbondante byla římskou kolonií. Podle autora tu totiž chybějí jakékoliv doklady římské urbanizace. V závěru výkladů o Pentrech se hovoří o hlavních střediscích jejich kmene: byly to Aufdenia (Castel di Sangro), Aesernia (Isernia), Bovianum (Boiano), Saepinum (Sepino), Fagifulae (Montagano), Terventum (Trivento). Dále pak A. La Regina pojednává o Frentanech — kmenu, jež sídlil severovýchodně od Pentru při dn. jaderském pobřeží. Jejich nejdůležitější střediska byla municipia Histonium (Vasto) a Anxanum (Lauriano) a oppidum Hortona (Ortona). Frentanové byli podrobeni Římany v r. 319 př. n. l. a v r. 304 se jim dostalo postavení „spojenců“. Až do 1. stol. př. n. l. si však podrželi nejen svůj jazyk a své instituce, nýbrž i oskickou abecedu.

Druhá část publikace obsahuje odborný výklad o archeologických objevech v oblasti Samnia. Na str. 39—60 jsou rozebírány nálezy z nejdůležitějších nekropolí, mezi nimiž zaujme především bohatá škála zbraní, šperků a keramiky, na str. 61—88 se pojednává o odkrytých svatyních, zvl. v Pietrabbondante a v oblastech Campochiaro a Capracotta. Na neapolské výstavě nejvíce poutaly zájem návštěvníků terakotové votivní sošky, masky, drobné sošky Herkula, Merkura či bronzového kohouta, dekorované stříbrné plakety (zajímavé je vyobrazení Herkula s nemejským lvem) aj. Na str. 89—107 se konečně pojednává o architektuře sídlišť.

Publikace o Samniu se jak zasvěcenými výklady, tak bohatstvím materiálu stala nejen výborným knižním doplněním neapolské výstavy, nýbrž svým zaměřením dokonce rámec výstavy překročila a stane se jistě nepostradatelnou pomůckou každému, kdo se zajímá o dějiny této oblasti.

Dagmar Bartoňková

Wolfgang Helck, *Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis bis ins 7. Jahrhundert v. Chr.*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1979, Erträge der Forschung, Band 170. Stran 355.

Orientalista W. Helck přispěl do edice Erträge der Forschung cennou publikací, která obsahuje zajímavý pohled z mimogrecistického stanoviska na mnoho dosud nedořešených otázek egejských vztahů k starému Orientu v době bronzové a za tzv. temných

století na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. Greistovi se tu dostává z první ruky neocenitelné poučení o mnoha faktech z oblasti hmotné kultury i z okruhu písemné dokumentace v starých orientálních jazycích a to plně vyvažuje jistou nezaostřenost pohledu, která se v práci ojediněle objevuje při zpracovávání egejského materiálu.

Kniha je rozčleněna do 13 kapitol. V jejím úvodu (str. 1—8) zkoumá H. výchozí situaci pro rozbor egejsko-orientálních vztahů a zejména si tu všímá podnětů pro vznik a rozvoj písma. Hledá jeho původ v rychle se rozvíjejících hospodářských vztazích na Blízkém východě za pozdního neolitu a počítá s prvními počátky písma již v dobách výrazně předcházejících před obdobím nejstarších písemných dokladů egyptských i sumerských. Vyslovuje v této souvislosti pozoruhodnou hypotézu o rané existenci dalšího, třetího ohniska písemného rozvoje v krajinách východního Středomoří, jež podle něho mohlo být společně kolébkou jak krétského hieroglyfického písma, tak i hieroglyfického písma chetitského.

V kapitole nazvané Archeologické doklady nejstarších styků (str. 9—25) se autor zabývá několika dílčími problémy. Nejprve se tu opět zabývá písmem, a to problematikou tří hliněných tabulek z Tartarie u Cluje v Rumunsku. Pokládá tyto tabulky za opravdové písemné památky, pocházející z oblasti ovlivněné sumerskou kulturou (z mesopotamského okruhu džemdet-nasrské kultury, cca 3100—2900 př. n. l.), jež se dostaly jako obchodní zboží až do Transylvánie spolu s různými jinými předměty (např. s egejskými hliněnými idoly, které se našly vedle tabulek v témž hrobě) a byly tu používány jako amulety. Tím se H. rozhodně staví proti mínění některých badatelů, kteří tartarijské tabulky pokládají za projev místního raného balkánského písma, a zároveň je odmítá spojovat se značkami objevujícími se na střepech keramiky z oblasti lokality Turdas rovněž v blízkosti Cluje (taktéž z doby kolem r. 3000 př. n. l.). Ve svých dalších vývodech se H. obrací k rozboru raných obchodních egyptsko-egejských vztahů, jež se již odrážejí v nálezů několika egyptských kamenných nádob z doby 3. dynastie (27. stol. př. n. l.) v krétském Knóssu; byly sem určitě dovezeny ještě v období prepalaciálního, tj. před r. 2000 př. n. l. Za egyptské 5. dynastie (cca 2500—2350) existují náznaky obchodu mezi Egyptem, Krétou, severovýchodní Egeidou, příp. severozápadní Anatolií (Trója II), po přetržce čtyř až pěti století se vztahy opět obnovují. V oblasti uměleckého působení se kolem r. 2000 př. n. l. projevuje náhle v Egyptě nápadný výskyt spirály jakožto dekorativního prvku. Proti názoru W. Warda zdůrazňuje H. její egejský původ a spojuje ji s egyptským rozšířením okrouhlých egejských pečeti.

Celá jedna kapitola je věnována okruhu zatím málo zpracovanému, totiž písemným zmínkám o Egeidě v egyptských a akkadských textech (str. 26—37). Vznik této kapitoly byl nepochybně motivován důležitým objevem z r. 1964. Tehdy byla objevena na kamenné bazi v chrámu mrtvých Amenhotepa III. (1. pol. 14. stol. př. n. l.) v Kom el-Hetan (egyptské Théby) celá řada toponym, které lze identifikovat s mnoha místy na Krétě nebo na helladské pevnině. Za dvojici jmen v záhlaví nápisu — ka-f-tù (zřejmě Kréta) a ta-na-ju (pravděpodobně helladská pevnina, zejména Peloponnés) — následuje 13 míst, jejichž podrobný výčet i s navrhovanými interpretacemi se nachází na str. 202 tohoto časopisu v rámci samostatného článku *Das öotische Theben auf einer ägyptischen Namensliste?* Zvláštní pozornost věnuje H. oběma jménům v záhlaví, o výrazu ka-f-tù však zdůrazňuje, že se jim u Egyptanů původně označovala mytická ostrovní krajina kdesi uprostřed oceánu na západě, která případ od případu mohla být identifikována s určitou konkrétní zemí — nejčastěji s Krétou (zejména za faraónů 18. dynastie, tj. zhruba mezi léty 1560 až 1309). Tak např. na sloupu Thutmose III. (1490—1438) označuje ka-f-tù prostě země na západě, kdežto východ je označován slovem a-si₂-ja. H. dodává, že tento výraz bývá spojován s chetitským místním jménem Aššuwa, které označuje jednu z krajin při západním maloasijském pobřeží, a recenzent práce může ještě pro srovnání připojit z lineárního písma B mykénský výraz a-si-wi-ja *Aswiá*, doložený v Pylu jako příjímí bohyně zvané *Potnia* „Paní“ (je lákavé přeložit spojení *Potnia Aswiá* jako „Paní asijská“ či „lydská“, jak to činí Chadwick, *Minos* 5, 1957, 125); výraz je pravděpodobně identický i s pylským slovem a-*64-ja *Aswiái*, jež označuje ženy s nízkým sociálním postavením na pylském dvoře, snad otrokyně přivezené z „Asie“ či Lýdie (srov. Chadwick, *Minos* 9, 1968, 63).

Ve 3. kapitole nastiňuje autor hlavní obchodní cesty vedoucí přes Egeidu (str. 38—44). Pro obchodní směry z jihu k severu byla Kréta podle H. významným překladištěm. Hlavní trasa od libyjského pobřeží u Marsa Lucch sz. od dnešní Bardije směřovala k jižnímu krétskému pobřeží do Lebeny nebo do faistského přístaviště pod

Ajíí Triadou, tam se zboží vyložilo a převezlo po souši do Knóssu, a pokud bylo určeno pro dopravu dále na sever, odvezlo se do knósského přístavu Amnísu, kde se naladilo k další cestě. H. se tedy domnívá, že obchodníci neriskovali ani přímou plavbu z Egypta na Krétu ani zdoluhavé a nebezpečné obeplování ostrova. Ze Sýrie se loď plavily nejprve podél jižního maloasijského pobřeží naproti Kypru (jediným archeologickým dokladem je tu ovšem jen potopená loď u mysu Gelidonya s nákladem mědi a bronzu z doby kolem r. 1200 př. n. l.), poté kupci odbočili k Rhodu, plavili se spíše podél jeho jihovýchodního břehu než severozápadního a nakonec zamířili na východní Krétu do Kato Zakro nebo do Palaikastra.

Ve 4. kapitole se autor zabývá řšením některých speciálních chronologických otázek z tzv. druhého egyptského přechodného období a z Nové říše (str. 45—54), a to s těmito výsledky: Datování kamarských krétských váz je třeba snížit do druhého přechodného období (2. pol. 18. stol. až 1. pol. 16. stol.); začátek období MM III (střední doba minojská III) spadá podle H. do doby kolem r. 1610; začátek období SM II (pozdní doba minojská II) zhruba do r. 1445.

Vzájemným archeologickým vztahům mezi Krétou a Egyptem v období Nové říše je věnována 5. kapitola (str. 55—105). Z autorova rozboru vyplývají zřetelné náznaky egejského exportu do Egypta již od začátku 18. dynastie (polovina 16. stol.). Čtenáře tu zejména zaujme přesný výčet jednotlivých zobrazení Kréťanů a Mykéňanů na freskách v egyptských hrobech z 15. stol. př. n. l. a důkladný rozbor nálezu minojské a mykénské keramiky na egyptské půdě. Egejské vázy se tu objevují již od období SM I B, jejich hlavní výskyt však spadá na přelom SM III A a SM III B, tj. do doby faraóna Achnatona, který dočasně otevřel Egypt stykům s okolním světem (1364—1347). V jeho rezidenci a jejím okolí (Tell el-Amarna) se našlo nejméně 1 500 fragmentů z 850—900 mykénských váz. Zatímco se tedy stopy egejské obchodní aktivity objevují v Egyptě prakticky od začátku vlády 18. dynastie, tj. zhruba od poloviny 16. století, chybějí naopak v Egeidě náznaky obdobné egyptské činnosti až do doby kolem r. 1450, tj. přibližně do doby, kdy se začínají na Krétě uplatňovat mykéňští Achajové. Hlavní artikly egyptského vývozu, které se v Egeidě objevují po tomto datu, jsou kosmetické výrobky i s jejich obalovou technikou, amulety (zvláště skarabeové), výrobky z fajánsu apod. Otázkou, co se z Egypta dováželo jako protihodnota před r. 1450, řeší H. hypotézou, že šlo o zboží, které se nedá archeologicky prokázat, jako obilí, papyrus, zlato jakožto surovina atd. Existenci dlouhodobých krétsko-egyptských vztahů zdůvodňuje pak H. i skutečností, že se mezi egyptskými písemnými památkami dochovaly nejméně čtyři texty, které jsou psány v staré kréťtině. Vě třech případech je krétský charakter slov přímo v textu potvrzen (na tabulce s krétskými osobními jmény z 1. poloviny 16. století a na dvou zaříkadlech), další text je pokládán za starokrétský, protože obsahuje jedno ze slov obsažených v zaříkadlech. Celá řada slov z těchto památek má zajímavé paralely v krétském lineárním písmě A.

Obchodní vztahy mezi Egeidou a Sýrií rozebírá potom autor v 6. kapitole své práce (str. 106—131). Počátky obchodních styků mezi oběma oblastmi spadají již do období rozvoje království Mari (kolem r. 1800 př. n. l.), mezi jehož písemnými památkami se našly zmínky o obchodních vztazích s Krétou. Hlavním východiskem byl tu ovšem Ugarit, důležitým prostředníkem ostrov Kypr. Vzájemné kontakty se prohlubují ve 14. a 13. století (mykénské vázy jsou doloženy v 25 předoasijských lokalitách), naopak v 12. století opět slábnou (na Kypru ovšem nyní vznikají místní výrobní centra mykénské keramiky; ta se předtím dovážela především z Argolidy). Ze Sýrie se naopak do egejské oblasti vyvážely šperky a jiné umělecké předměty, zbraně a zřejmě i syrské víno — v syrských vinných amforách. Zejména cenný je v této kapitole Helckův přehled anatolských a egejských nálezu kyperských bronzových odlitků se znaky kypersko-minojského písma (Kypr cca 30 dokladů, Anatolie 4, vrak u anatolského mysu Gelidonya 39, Kréta 30, řecká pevnina s blízkými ostrovy 26); naproti tomu v Egyptě nebyl nalezen ani jediný (odlitky byly spotřební surovina, proto se dochovaly většinou jen v místech náhlých katastrof). Obchodními cestami se dostaly do Egeidy i babylónské pečetní válečky (jen v Thébách jich bylo nalezeno 36). Intenzitu obchodu směřujícího do egejských krajín potvrzují i semitská kulturní slova, doložená v lineárním písmě A (8 dokladů u Heleka) i B (6 dokladů: *khūtōn* „suknice“, *khrušos* „zlato“, *kumīnon* „kmín“, *kupairoš* „cyperus“, *liš* „plátno“, *sāsamon* „sesam“). Ve prospěch raných syrsko-egejských vztahů svědčí i uhovívání rozdíl v násloví řeckých místních jmen Sídón a Týros, zatímco se v analogických slovech hebrejských

i egyptských z období Ramessovců (13.—12. století) tento rozdíl již neprojevuje.

Námětem 7. kapitoly je otázka tzv. mořských národů a jejich původu (str. 132—149). H. vypočítává a komentuje egyptské zmínky o jejich válečných akcích od 2. poloviny 14. století až do 1. poloviny 12. století. Podle něho přicházely všechny tyto kmeny od břehů Malé Asie. Východištěm jejich první vlny (*'aqajja/was, turus, lukku, sardin, sakalus*) byla Egeis při západním maloasijském pobřeží, odtud pak útočili přímo k jihu na Libyi a Egypt západně od nilské delty; naproti tomu se mladší vlna (*pulsata, šikkar* nebo *siqqar, sakalus, danun, wasas*) obrátila nejprve proti Kypru a syrskému pobřeží a směřovala tudy k Nilu od východu. H. opouští některé tradiční identifikace jednotlivých skupin mořských národů se vzdálenějšími středomořskými krajinami (Sardínie, Sicílie), na druhé straně však zůstává u osvědčených interpretací jako *'aqajja/was* = = lidé z Achchijawy (Achajové od maloasijského pobřeží), *turus* = Tyrsénové, *lukku* = Lykijci, *pulsata* = Filištíni, údajně původem z Kréty, později usedlí v Palestině. Z Malé Asie pocházeli podle H. i *sardin* (srov. Sardeis „Sardy“). Naproti tomu se autor staví proti interpretaci *danun* = Danaové („Řekové“) a lokalizuje tento kmen do Kilikie v jihovýchodní Anatolii. To, že byl kolem přelomu 13. a 12. století dvakrát zpuštěn ostrov Kypr, přičítá H. poprvé Filištinům, podruhé Řekům z Argolidy a Arkadie, kteří se zde přitom definitivně usadili. Kapitola končí návrhem na řešení některých chronologických otázek a chronologickými tabulkami pro sledované období.

Následuje krátká 8. kapitola, věnovaná současným egejským vztahům k Malé Asii (str. 150—154). Jednak se tu registrují archeologické nálezy mykénského zboží na maloasijské půdě, jednak se tu probírá problematika říše Achchijawy z chetitských textů. H. přitom Achchijawu unistuje na Krétu.

Obdobím velkého přerывu po katastrofách kolem r. 1200 se zabývá autor v 9. kapitole, nazvané Nejstarší kontakty s východem po útocích mořských národů (str. 155—170). Hlavním tématem je foinická aktivita ve Středomoří a speciálně v Egeidě. V této souvislosti se řeší i převzetí foinického písma; podle H. je Řekové převzali po roce 800 př. n. l. v severní Sýrii (Tell Sukas?) a odtamtud se šířilo po linii Kréta—Théra—Mélös—Korint.

Rozsáhlá 10. kapitola se obírá východními vlivy v oblasti egejské materiální kultury na začátku 1. tisíciletí př. n. l. (str. 171—229). Rozebírají se tu nejprve egejské archeologické nálezy předoaasijské proveniencie i umělecké vlivy, které s jejich šířením souvisely. Značná pozornost je věnována východním vlivům v raném řeckém sochařství a dalším osudům východních motivů v egejské umělecké tvorbě. V 10. kapitole nechybí ani rozbor politického pozadí tohoto plodného uměleckého vývoje: u jeho základů stály různé státy a státěčky, které se po pádu chetitské říše pokládaly za její následnické státní útvary (Churrité, Urartu), než tomuto slibnému vývoji učinili v polovině 8. století konec Assyřané.

Po krátké 11. kapitole, hovořící o raných řeckých obchodních kontaktech s Blízkým východem, hlavně se syrským pobřežím (zvl. Al Mina a Tell Sukas) a Egyptem (str. 230—234), následuje 12. kapitola s rozbohem orientálních vlivů v řecké mytologii a v řeckém eposu (str. 235—252). Kapitola začíná charakteristikou hlavních řeckých božstev na pozadí Homérovy Iliady a v dalším výkladu se hledají k vybraným místům zejména v Homérově vzory a paralely v náboženských představách a mytologické literatuře starého Blízkého východu. Zdůrazňují se tu především severosyrsko-churritské vlivy.

Práce končí krátkým závěrečným slovem 13. kapitoly (str. 253—255). Autor tu vyzdvihuje mimořádný přínos syrsko-maloasijského východu pro utváření řecké kultury po pádu mykénské civilizace a v tomto smyslu pokládá řeckou civilizaci raných století 1. tisíciletí př. n. l. rovněž za jakousi „nástupnickou“ kulturu chetitsko-churritské civilizační oblasti. Řekové si však dovedli brzo najít své vlastní kulturní projevy a umělecké postupy, které jim zabránily ustrnout pouze na tom, co předtím od svých východních vzorů převzali.

Obsažná a hutná Helckova práce je doplněna rozsáhlým poznámkovým aparátem s bohatou bibliografií (str. 257—331) i několika indexy (str. 333—355) a představuje dnes nejzasvěcenější publikaci pojednávající o pomezí oblasti mezi egejskou archeologií (a filologií) a orientalistikou starého Blízkého východu.

Antonín Bartoněk